

PORTRÉK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAIRÓL III.

Szerkesztette
HAMZA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Társszerkesztő
Deák Péter

Írta

Ádány Tamás, Badó Attila, Békés Ádám, Benke József, Czeti István,
Földi András, Hamza Gábor, Király Miklós, Koi Gyula, Kukorelli István,
Landi Balázs, Pókecz Kovács Attila, Sándor István, Schweitzer Gábor, Szabó Béla,
Szabados Tamás, Szoboszlai-Kiss Katalin, Tóth J. Zoltán, Váczi Péter

ISBN 978 963 664 066 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.
www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2024

© Hamza Gábor, 2024
© Akadémiai Kiadó, 2024

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Kovács Natália
Olvasószerkesztő: Rácz Attila
Nyomdai előkészítés: Mocsonoky Gábor
Fedélterv: Markó Natália
Termékmenedzser: Egri Róbert
Nyomdai munkálatok: Sowa Sp. z o.o.
Megjelent 24,67 (A/5) ív terjedelemben

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Poland

Bibó István (1911–1979), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja

Bibó István jogász, politikai gondolkodó, szociológus, egyetemi tanár, 1956-ban a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1911. augusztus 7-én született Budapesten. Apai ágon református köznemesi családból, anyai ágon pedig Elzászból Magyarországon letelepedett katolikus családból származott. Édesapja Bibó István etnológus, filozófus, könyvtáros, édesanyja Graul Irén tolsztojánus szemléletet valló értelmiségi volt. Bibó Istvánnak egy húga volt, Irén.

Hajnal István, az újkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, egyúttal a kar dékánja, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Bibó Istvánt 1946-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságára ajánlotta. Megválasztására a Magyar Tudományos Akadémia 1946. július 24-én tartott közgyűlésén került sor. Akadémiai székfoglaló előadását 1947. január 13-án tartotta *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* címmel. A Magyar Tudományos Akadémia 1949. október 31-én tartott közgyűlésén tanácskozó taggá minősítették vissza. Levelező tagságának visszaállítására 1989. május 9-én került sor.

A gyermek Bibó István iskoláit Budapesten kezdte a század elején a Nagy László pedagógus által alapított Új Iskolában, 1925-től Szegeden, a piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait édesapja Szegedre történő áthelyezése okán, akit 1924-ben a Szegedi Egyetem Könyvtár igazgatójává neveztek ki. Bibó István 1929-ben érettségizett a Dugonics András Piarista Gimnáziumban, ahol a későbbi holokausztáldozat Reitzer Béla és a majdani miniszter Ortutay Gyula osztálytársa volt. 1929-ben kezdte meg tanulmá-

nyait a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. Már egyetemi hallgatóként komoly érdeklődéssel volt a nemzetközi jog iránt. Tanárai közül Horváth Barna volt rá nagy hatással. Az egyetemi évek alatt szoros baráti viszonyt ápolt Erdei Ferencsel, a népi írók csoportjának egyik alakjával, a későbbi szociológussal és politikussal.

Bibó István 1934-ben kormányzógyűrius doktori címmel (*Promotio sub Auspiciis Gubernatoris*) végezte el egyetemi tanulmányait. 1933–1934-ben a bécsi Collegium Hungaricum állami ösztöndíjasa volt. 1934–1935-ben Genfben folytatta tanulmányait, ahol Guglielmo Ferrero, Hans Kelsen és Paul Guggenheim professzoroktól sajátította el a nemzetközi jogot, a diplomáciatörténetet és a politikai legitimáció történetét. A következő évben, 1936-ban a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémia Carnegie ösztöndíjasa volt.

Az ösztöndíjas éveket követően fogalmazó gyakornoki állást vállalt a Budapesti Királyi Törvényszéken, kezdetben királyi törvényszéki jegyző, majd királyi bírósági titkár, törvényszéki bíró, végül igazságügyi miniszteri titkár lett a szolgálati hierarchiában. A jogfilozófia és a nemzetközi jog elmélyült ismeretének és külföldi tapasztalatainak eredményeként a kor társadalmi berendezkedésének visszasságait érzékelve tevékenyen részt kívánt vállalni a honi szociális viszonyok formálásában, s ehhez politikai ambíció is társult. Erdei Ferenc hívására a népi mozgalomhoz közelebb kerülve aktív részt vállalt az 1937. március 15-én megalakult Márciusi Front működésében. Erdei Ferenc Bibó Istvánt és Reitzer Bélát kérte meg, hogy a mozgalom politikai állásfoglalását megfogalmazzák, ők ekkor Erdei politikai tanácsadóiként működtek. Bibó István a közös programfogalmazás mellékszálaként, „személyes számvetésként” fogalmazta meg a – csak később ismertté lett – krédóját, *A Szabadságszerető ember politikai tízparancsolatát*, amelyet közéleti testamentumának is tekintett. Bibó István 1940-ben habilitált és egyetemi tanárnak nevezték ki Szegedre, miközben bírósági munkáját továbbra is végezte Budapesten. Az egyetemi tanári munkát nem Szegeden, hanem Kolozsváron látta el, mivel Észak-Erdély visszacsatolását, a II. bécsi döntést követően az egyetem több kara Kolozsvárra került. Még ebben az évben, 1940-ben kötött házasságot Ravasz Boriskával, Ravasz László református püspök leányával. Ravasz Boriska latin szakos tanár volt, aki egyetemi doktori disszertációját Szekfű Gyulához írta. Házasságukból három gyermek született: István (1941), Anna (1945) és Borbála (1949).

Bibó István Magyarország 1944. márciusi német megszállásáig a *Magyar Jogi Szemle* társszerkesztője is volt. A világháború alatt adta közre a *Béke-ajánlat fogalmazvány* (röpirat) című felhívását, amiben a Márciusi Front politikai állásfoglalását ismételte meg. 1944. október 16-án a Gestapo le tartóztatta, mert minisztériumi helyén mentesítő leveleket állított ki zsidó

vallású magyar állampolgárok számára. Szabadon bocsátását követően apósa révén a Ráday utcai Református Teológiai Akadémia pincéjében rejtőzködött. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztereként Erdei Ferenc 1945 februárjában kérte fel Bibót az általa vezetett minisztérium közigazgatási főosztályvezetőjének. Ezt a hivatalt 1947-ig látta el. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, miközben szerepet vállalt az új választójogi törvény kidolgozásban is. Tudományos munkáját végezve 1945 és 1948 között több történeti tárgyú és az aktuális hazai közélettel foglalkozó munkája jelent meg. Komoly közéleti-politikai vitát indukált az 1945 őszén indított *Valóságban* közreadott *A magyar demokrácia válsága* című írása. Ezt követően legfontosabb publikációi az Illyés Gyula, Sárközi Márta és az általa szerkesztett *Válasz* című folyóiratban jelentek meg. Többek között itt adta közre az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*, illetve a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című írását.

1946-tól 1950-ig a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára volt. Az egyetemi tanszéki állás betöltésére Horváth Barna professzor, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja ajánlotta. Bibó István a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának alkotmány- és közigazgatástani tanszékére került. 1950-ben egyetemi állásból eltávolították. Egy ideig szabadságolását kérte az egyetemi munkája alól, amíg az egykori Kelet-európai Intézet, későbbi Teleki Pál Intézet miniszteri biztosaként az Erdei Ferencsel közösen kidolgozott közigazgatási reformon munkálkodott. Az úgynevezett városmegye koncepció – területi igazgatási térképekkel is szemléltetett változata – viszont 1950-ben már csak belső kiadványként jelenhetett meg, mivel szembement az éppen bevezetés előtt álló kommunista tanácsigazgatási rendszerrel. Hivatali pályája 1949-ben torpant meg. Az Akadémia átszervezésekor levelező tagságát tanácskozó tagságúra minősítették vissza. Szegedi egyetemi állásából is el lett távolítva, 1950-ben felszólították, hogy kérvenyezze nyugállományba helyezését.

1951-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának kutatójaként helyezkedett el. Bibó István itt dolgozott az 1956-os forradalom kitöréséig. 1950-től Bibó István mellőzötté vált. Az államosításnak köszönhetően Ravasz Boriska is elvesztette a református Baár Madas gimnáziumi tanári állását, egy szentendrei általános iskolába helyezték át. Ekkor családi tragédia is érte őket, Anna lányuk 1953-ban meghalt. A Bibó család visszavonult életet élt Berkenye utcai lakásukban, csak a legbizalmasabb barátaikkal és szomszédaikkal ápoltak kapcsolatot, Illyés Gyuláékcal, Borsos Mikósékkal, Németh Lászlóékkal és Sárközi Mártával, a *Válasz* egykori szerkesztőjével.

Bibó István 1956-os szerepvállalása

Bibó István 1956. október 23-án maga is a Parlament előtt tüntető tömeg tagjaként volt jelen. A harcokban fegyveresen tevékenyen nem vett részt. November 2-án a Petőfi Párt néven újjászerveződő Nemzeti Parasztpárt a Nagy Imre harmadik kormányába Bibó Istvánt és Farkas Ferencet delegálta miniszternek. Bibó István az államminiszteri felkérést elfogadta, és a november 4-én a kormány alakuló ülésére meg is érkezett a hajnali órákban. A minisztertanács ülésére azonban nem került sor, mivel Nagy Imre már a jugoszláv nagykövetségre menekült. Bibó István az Amerikai Egyesült Államok követségére ment, ahol táviratot adott át, azt a jegyzetet, amelyet a minisztertanács ülésén készült előadni. Visszatérve a Parlamentbe, szovjet csapatok foglalták el az épületet, mindenkit távozásra kényszerítve. Bibó István azonban nem hagyta el helyét. Mint a törvényes kormány egyetlen tagja és képviselője kötelességének érezte, hogy a jogfolytonosság megtartása végett is helyén maradjon a megszállt Parlamentben.

A szovjet katonák a kollaboráns Majláth Jolántól, aki Erdei Ferenc második felesége volt, arra a kérdésükre, hogy Bibó István fasiszta-e vagy kommunista, azt a választ kapták, hogy egyik sem, ezért békén hagyták. Bibó István ezt követően az életét kockáztatva még két napig a parlamenti szobájában tartózkodott. Itt fogalmazta meg a *Magyarok!* című nyilatkozatot, amelyet telefonon olvasott be az amerikai követségnek Bakos Ferenc újságíró, akit Bibó személyi titkárának kért meg, ennek eredményeként Bibó István nyilatkozata gyorsan terjedni kezdett. Bibó István ebben a szövegében a nagyhatalmakat szólította meg, a forradalmi ifjúság élete mellett és a szovjet csapatok behatolása ellen szólva.

A forradalom alatt és az azt követő hónapokban írta az *Expozé a magyarországi helyzetről, Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására, Miniszterelnök Úr! Kedves Imre Bátyám!* (Nagy Imrének írt levele), *Kiegészítés az 1956 november 6-án kelt expozéhoz és tervezethez* című fogalmazványokat. Bibó István írásait Göncz Árpád segítségével juttatták el Turbot-Delof francia kulturális attaséhoz, továbbá más követségekre. Írásaiban kifejtette, hogy az egyedüli törvényes kormány a Nagy Imre-kormány, a forradalom adta legitimitását. A törvényes kormány működését akadályozó szovjet csapatok távozását követelte. A megoldást a szovjet csapatok kivonása mellett egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásában, egy többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia működésében látta.

A cikkek megírása és terjesztése miatt végül 1957. május 23-án letartóztatták, és már másnap megkezdték kihallgatását. A Bibó István elleni vád a forradalom alatt és azt követően keletkezett írásai, illetve Göncz

Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval való kapcsolata, akik az iratokat eljuttatták a követségekre. Hármójukat együtt állították bíróság elé. Az ellenük felhozott vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés irányítása és hűtlenség büntette voltak. A per zárt tárgyaláson zajlott, a vádhatóságot Kovács József képviselte, aki a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője volt, ekkor másodéves levelezős joghallgató. 1958. augusztus 2-án hirdettek ítéletet. A Bibó István és Göncz Árpád elleni halálos ítéletet India akkori miniszterelnöke, Dzsavaharal Nehru közbenjárására módosították életfogytig tartó börtönbüntetésre, Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottat pedig tizenöt év börtönbüntetéssel sújtották.

Bibó István 1963. március 27-én szabadult az általános amnesztiarendeletről. Rövid ideig fordításokból élt, majd ekkoriban is pozícióban lévő egykori barátai segítségével a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárban kapott állást. A továbbiakban nem ambicionálta a politikai közszereplést, ám tudományos kutatói tevékenységet sem folytathatott. Családját és őt is folyamatos titkosszolgálati megfigyelés alatt tartották. Egészsége megromlott, 1967-ben infarktust kapott. 1971-ben nyugdíjba vonult azzal a reménnyel, hogy nyugdíjas éveiben kizárólag szellemi munkának tudja szentelni idejét. Bibó István élete végéig megtartotta a rendszerrel szembeni hazai rezervált-ságát. Visszaemlékezései zömét hangfelvételen hagyta ránk Huszár Tibornak és Hanák Gábornak adott terjedelmes interjúkban, egy, eredetileg Erdei Ferenc életútjáról készített portrészorozathoz kapcsolódóan 1976-ban. Bibó István két héttel Ravasz Boriska halálát követően 1979. május 10-én hunyt el a Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézetben, ahol feleségét is ápolták. A *Magyar Nemzet* 1979. május 13-i számának Napi Krónika rovatában a kulturális eseményeket felsoroló hírek utolsó elemeként egy rövid, tényszerű közlés olvasható: „*Dr. Bibó István jogász és történész a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának nyugalmazott előadója, 68 éves korában, hosszan tartó betegség után május 10-én elhunyt.*”

Bibó István temetése néma kiállítás volt az elnyomó rendszerrel szemben. Kenedi János és Illyés Gyula mondott megemlékező beszédet, és a tiltás ellenére hatalmas tömeg kísérté utolsó útjára a 20. század legnagyobb magyar politikai gondolkodóját. Még Bibó István halála előtt Kenedi János kezdeményezésére Bibó István 70. születésnapjára ünnepi kötetet terveztek kiadni. A kötet végül Bibó halálát követően jelent meg *Bibó Emlékkönyv* címen szamizdat kiadásban. Az ellenzék köréből 76 szerző adott le kéziratot, melyek szerzői versben és prózában emlékeztek meg Bibó Istvánról. A magyar emigrációban élők az Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem gondozásában adták ki az első *Bibó István összegyűjtött munkái* című több kötetből álló kiadványt több részletben 1981 és 1984 között. A puhuló

diktatúra idején az '56-os tanulmányokat kihagyva 1986-ban Budapesten is megjelentek válogatott tanulmányai.

Halála után tíz évvel állították az első emléktáblát, 1989-ben május 10-én Bibó István barátai, az MDF II. kerületi szervezete, a Korányi Tbc Pulmonológiai Intézet dolgozói.

1983-ban megalakult az ELTE ÁJK jogász szakkollégiuma, amely az iránta való tiszteletből 1988-ban felvette Bibó István nevét. Számos monográfia, konferencia, emlékmű, több oktatási intézmény, például a hévízi és a kiskunhalasi gimnázium, illetve az őri általános iskola őrzi „a történelem utolsó úriemberének” – ahogyan Csoóri Sándor nevezte – emlékét. A Parlament folyosóján 1956-os hivatali szobája előtt tábla tiszteleg Bibó István forradalmi kiállására és a nemzet egységéért való fellépésére emlékezve. Bibó István 1956 államminisztereként a nehezen kivívott magyar szabadság tiszta és örök jelképe. Említést érdemel, hogy 1990-ben posztumusz Széchenyi-díjban részesült.

Bibó István életművének legismertebb kutatói Balogh Iván, Ifj. Bibó István, Csepregi András, Dénes Iván Zoltán, Gyarmati György, Hanák Gábor, Huszár Tibor, Kenedi János, Kukorelli István, Litván György, Kovács Gábor, Nagy Endre, Révész Béla és Sándor Iván.

Szoboszlai-Kiss Katalin

Bibó István főbb munkái

A szankciók kérése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934; *Kényszer, jog, szabadság.* Szeged, 1935; *Korunk diagnózisa.* Budapest, 1943; *A szabadságszertő ember politikai tízparancsolata.* Budapest, 1938–1940; *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom.* Budapest, 1944; *A magyar demokrácia válsága.* Budapest, 1945; *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.* Budapest, 1946; *A békeszerződés és a magyar demokrácia.* Budapest, 1946; *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme.* Budapest, 1947; *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem.* Budapest, 1948; *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után.* Budapest, 1948; *Magyarok!* Budapest, 1956; *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására.* Budapest, 1956; *Levél Nagy Imréhez.* Budapest, 1956; *Magyarország helyzete és a világhelyzet.* Budapest, 1957; *Harmadik út, Magyar könyves céh.* London, 1960; *The Paralysis of International Institutions and the Remedies.* London, 1976; *Bibó István összegyűjtött munkái,* Genf, 1984; *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Debrecen, 1989 és *Különbség.* Budapest, 1990.

Felhasznált (újabb) irodalom

Gyarmati György: *Bibó István kortársi környezetben*. Budapest, 2021; Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. Budapest, 2009; Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Debrecen, 1989; Kenedi János (szerk.): *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. Budapest, 1996; Kovács Gábor: Az életút. In: *Rubicon*, 2004/4. 9–12. és Kukorelli István–Szoboszlai–Kiss Katalin: *Bibó István szabadság megvallásának alaptételeiről – A szabadságszerető ember tízparancsolatának genezistörténete, értelmezése és morál-filozófiai elemzése*. Budapest, 2023.